

СТАНОВИЩЕ

от доц. д-р Еля Цанева

от Института за етнология и фолклористика с Етнографски музей при БАН за провеждане на конкурс за присъждане на образователната и научна степен „Доктор” по професионално направление 3.1. Социология, антропология и науки за културата за дисертационен труд на тема: **„Идентичности на границата. Чами и помаци в националните политики на балканските държави (1920-1990)”** с автор Яна БEROVA и научен ръководител доц.д-р Тания Бонева

Представената дисертация на докторантката Яна БEROVA е обсъдена и предложена за защита на 16 декември 2016 г. от катедра „Етнология“ към Исторически факултет на Софийски Университет „Св. Климент Охридски“. Процедурата по обявяването и провеждането на конкурса е осъществена в съответствие с нормативните актове: Закона за развитието на академичния състав в Република България, Правилника за неговото приложение, както и с вътрешния Правилник за условията и реда за придобиване на научни степени и заемане на академични длъжности в СУ "Св. Климент Охридски".

Дисертацията е посветена на един модерен, атрактивен и предпочитан от младите учени сюжет, който търси обединителен фокус между научните полета на изследване на границите /политически, демографски, религиозни, езикови, ментални, културни и пр./, развитието на националните идентичности сред мажоритарното население на традиционните балкански държави и лъкатушната съдба на общностите с малцинствен статут. Към този комплексен сюжет дисертантката Яна БEROVA тръгва с инструментариума и потенциала на направление, което сравнително отскоро, но впечатляващо активно се представя в Катедрата – политическата антропология, която търси своето място и вписване в традиционния катедрен и общодисциплинарен предметен диапазон. Като иновативна проучвателска насока, изследването на това, как политическият елит целенасочва мисленето, /само/възприемането, стереотипизирането и автостереотипизирането на проучваните общности, не се развива самостоятелно, а е в непрекъсната корелация с динамиката на вътрешната линия на светоусещане, като двете линии следват различни траектории и срещат различни пречки или стимули. Формулираната тема на дисертацията предполага паралелно проследяване на тези две линии в структурирането на идентичността на изследваните групи. Работата се състои от увод, 5 глави, заключение, библиография и приложения – общо 286 страници. Структурата му следва логиката на поставената цел и съответните изхождащи от нея задачи. В този амбициозен научен контекст дисертацията на Яна БEROVA оставя следното общо впечатление:

Идеята на работата поставя върху везната на етнологичното съпоставяне, анализ и концептуализация две исторически, географски и културни езиково-конфесионални общности на Балканите – албаноговорящите мюсюлмани – чами в Северен Епир и българоговорящите мюсюлмани – помаци в Западна Тракия /Ксантийско/. Червената линия на сравнението им е тяхната ситуация и съдба на гранично население с

неизбежното последствие на разделеност, множествена, колебаеща се, оспорвана отвън и контестирана отвътре принадлежност и произтичащите от това държавни политики. Този политически дискурс, който съответната национална политика, изградена върху националната идеология, прилага към избраните за изследване локални общности, е представен в активната позиция на създаващ идентичност, а също така – и в пасивната позиция на търпящ и изменящ се фактор в резултат на действието на съответната политика. Интерплектът между двете е деликатната страна на всяко проучване на идентичността, както и на останалите ментални общностни категории, и постигането му е белег за изследователска зрялост. В проучвания случай този именно интерплект превръща Балканите в перманентен „производител“ на граници, в който историята /като вече едновековна протяжност/, географията /като колизия на две, три и четири държавно-творни импулси/ и културата /като етногенетична, езикова, религиозна и демографска специфика/, все в непрестанното търсене на „етнически коректните граници“ между съседните държави, се срещат и контактуват, после се срещат и влизат в конфликт, след това повтарят същото върху сложната сцена на Европейския Югоизток и на целия континент в цялост. Работата показва, как разностранните обстоятелства на политическата картина с факторите, които я създават и движат, завихрят в този къс земя сложни и продължителни противоречия за принадлежността на граничните общности, базирани върху характеристиките на тяхното население, по силата на едни от които то е „вътре“ в преобладаващата идентичност, а на други – „вън“.

Добре разбирайки нюансите на проблема /особено когато към темите за граница и политика се добавя тази за малцинствения статут, неговото разчитане в отделните държавни контексти и неговото манипулиране/, авторката ясно формулира и развива целта на работата си: „Използвайки подхода на сравнителния анализ, научният труд цели да разкрие приликите и разликите в политиките към идентичността на двете общности, които макар и географски отдалечени една от друга се превръщат в обект на националните идеологии на балканските страни“. Подобна формулировка звучи разумно, въпреки че антропологичното съпоставяне на толкова разнородни /макар че авторката често ги определя и като „сходни“/ групи понякога е много „триково“; в случая обаче то е тематизирано за извеждане на важно заключение – какви са прилаганите от националните идеологии политически дискурси или как политиката влиза във и движи мисленето на общностите, постоянно формулирайки и преформулирайки идентичността на граничното население за своите нужди.

В преследване на посочената цел изложението е разгърнато в обичайната структура и логика – започвайки от методологическите подходи и преглед на научните публикации, уточняване на понятийните и концептуални основи на темата с една похвална ориентация в грамадния литературен масив /първите две глави/. В тази част би било в полза на работата, а и на научната линия, която подобни работи трасират, да се даде по-детайлна характеристика на теренната работа – в случая авторката сама отбелязва известни празноти в нея, но би било добре да коментира избора си на критерии, характера на въпросниците, някои проблеми на поведението и нагласите при теренното проучване и пр., за да стане ясно как „резултатите от теренните проучвания доведоха до изменения и разширения в първоначално заложената структура на

дисертацията”. С особена натовареност и предизвикваща и теоретичен интерес е етнонимичната част в тези проучвания, която има и неизползван напълно потенциал в работата по линията на сравнението с други наименования на същото население и преференциалното самоназоваване в различни ситуации – това също би подхранило авторвата теза за „ситуационната идентичност” на населението. В следващите основни глави от работата, в една проблематизирана историческа хронология, следва очертаване на механизма на включването/изключването на помаците и чамите от съответните национални общности, показано чрез еволюцията на националните идеологии на Балканите и тяхната роля при определянето на параметрите на съответната национална идентичност /трета глава/. Според авторката, този механизъм създава идеологическата рамка за политиката на формиране на насочена идентичност – процеси, разкрити в глави четвърта и пета. В резултат: Политиката с главна буква е основна поанта и доминанта в тази работа. Населението – общностите на чамите и помаците, е страна, обект, нещо като изследователски лакмус в лабораторията на политическата амбиция. В този контекст авторката открива уеднаквяване „между религиозната и етническата идентичност на мюсюлманите на Балканите” и го извежда като „основен теоретичен и политически фокус, който концентрира и в същото време оправдава държавните изключващи политики”. Според моето възприемане на текста, авторката слага знак за равенство между националната идентичност и националната идеология, като последната чисто инструментално пригажда идентичностните белези към интересите на историческия момент. Историческата траектория на „етничните кодове” се развива във времето. А както бе писал водещият изследовател на тези кодове, неотдавна напусналият ни А.Д.Смит, “Няма съгласие върху природата и ролята на етничността в националната идентичност”.

Много спорим напоследък за центъра на днешните антропологични изследвания. В тия спорове едно е ясно – в този център се наместват хората, обединени по избрани белези и самоосъзнали се като общности. В тази коректно премислена и изпълнена работа, според моето виждане, остава да преобладава инструментализмът /въпреки че авторката по-често говори за „ситуационно конструиране”/: работата ясно показва, че общностите се развиват според насочването на техните интереси, налага се, по думите на авторката, нова „модерна” концепция удобна на съответната политическата реалност. Всъщност твърдението, че етническата идентичност трябва да се разглежда като директно отражение на действащия ансамбъл от икономически и политически условия на времето си е често в съвременната литература, а инструменталният подход към идентичността като че ли се преборва за универсалност в последните 2-3 десетилетия и с това дисертацията на Яна Берова се вписва в едно световно актуално направление. Личното ми предпочитание е към малко по-различна теза и мисля, че работата също съдържа доказателства в посока към нея: Необходимо е проследяването в подобен род изследвания на продължително съществуващите етносимволни черти в тяхната траектория към Новото време, като се търсят старите корени на новите инструментални мотиви, залегнали в общностното етносоциално развитие към модерността. Такива изследвания биха спечелили от трасиране на пътя, как етническите лоялности, променящи се и просъществуващи през годините, стават съставяща и същностна черта на националната идентичност, когато се организират и

мобилизират от модерните социални и политически сили. Това отваря допълнителни перспективи пред работата.

Заключението в текста е съсредоточено около едно понятие, което не фигурира в зададеностите на работата от нейното начало; то се появява в хода на научния разказ и постепенно фокусира смисъла на авторските разсъждения, за да се превърне във финална теза: „Въпреки всички политики на конструиране на идентичности сред помаците и чамите, пише авторката, единственият устойчив маркер остава тяхната „другост”, която е и причината за противоречивото държавно отношение към тях”. Завръщането на сюжета в лоното на преобладаващо антропологичния дискурс чрез изведената роля на „другостта”, поне в моите очи спасява темата от комфортното ѝ разполагане главно в ложето на инструментализма и показва, че изследвателят има още множество чисто антропологични полета за действие при разкриване спецификите на общностните идентичности – например, ролята в тях на етническите и национални стереотипи и автостереотипи, и др.; отново ще подчертая, че с това финалът на работата звучи зряло и перспективно.

Авторефератът представя коректно тезата в изследването. Както предложеният труд, така и подготовеният автореферат отговарят на изискванията на Правилника за условията и реда за придобиване на научни степени и заемане на академични длъжности в СУ "Св. Климент Охридски". В него приносите са представени коректно в логиката на авторовото изложение. Струва ми се, че текстът би спечелил, ако тези приноси бяха развити в автосправката по-обстойно по така очертаните линии.

В заключение: В резултат на авторовото усилие е налице един сериозен текст, който ни убеждава, че националната идентичност е концепт, конструиран на базата на осмислени интереси, които подлежат на насочване и промяна. Сред тях политическата реалност и динамика на политическата идеология играят същностна роля. Факторите, върху които се избира да се въздейства и механизмите, по които това става, предстои да се разкриват в пълнотата на вариантите им в по-нататъшни изследвания.

Като се имат предвид изложените положителни резултати от разработването на дисертационния труд, убедено твърдя, че това е достатъчно основание да препоръчам на членовете на Научното жури да присъдят на Яна БEROVA научната степен "доктор" в научна област 3. Социални, стопански и правни науки, професионално направление: 3.1. Социология, антропология и науки за културата.

София, 16 април 2017 г.

Изготвил:

/Доц.д-р Еля Цанева/

